

С. М. Сібільова
здобувач кафедри цивільного права
Національного університету "Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого" (м. Харків)

УДК 347.65/68 (477)

УМОВИ ДІЙСНОСТІ ЗАПОВІТУ ЗА ЧИННИМ ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

На підставі аналізу загальних норм про правочини та спеціальних норм про заповіт, закріплених, відповідно, у главах 16 та 85 чинного ЦК України, визначені умови дійсності заповіту як одностороннього правочину. Сформульовані пропозиції щодо подальшого удосконалення норм ЦК України.

Ключові слова: заповіт, дійсність заповіту, спадкове право.

Чинний Цивільний кодекс України (надалі — ЦК України) від 16 січня 2003 р. [1] вперше у ст. 203 закріпив наступні загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину: зміст правочину не може суперечити ЦК, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства; особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; правочин повинен вчинятися у формі, встановленій законом; правочин повинен бути спрямованим на реальне настання правових наслідків, які ним обумовлені; правочини, які вчиняються батьками (усиновлювачами), не можуть суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Законом України від 2 грудня 2010 р. ч. 1 ст. 203 ЦК України була змінена і викладена у такій редакції: "1. Зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам" [2].

Цілковим взаємоузгодженням зі змістом ст. 203 ЦК України слід визнати правило, що також вперше закріплене у ч. 1 ст. 215 ЦК України, присвяченій недійсності правочину, згідно з яким недодержання в момент вчинення стороною (сторонами) правочину будь-якої вимоги, встановленої у ст. 203 ЦК України, крім вимоги щодо форми правочину, вважається єдиною підставою його недійсності.

З самого найменування параграфу першого гл. 16 ЦК України "Загальні положення про правочини", який охоплює ст.ст. 202–214, можна зробити висновок, що норми, які містяться у них, мають бути загальними, тобто, такими, що поширюються на усі правочини, у тому числі і на односторонні, до яких належить заповіт. З урахуванням взаємоузгодженого характеру правил, визначених у ст. 203 та ч. 1 ст. 215 ЦК України, беззаперечним мав би бути і висновок про поширення на заповіт правила, закріпленого у ч. 1 ст. 215 ЦК України.

Але чинний ЦК України вперше у ст. 1257 закріпив правила щодо недійсності такого одностороннього правочину, як заповіт. Сам факт наявності у чинному ЦК України, крім загальних норм, присвячених недійсності правочину (ст. 215 ЦК України), ще й норм, присвячених недійсності окремого виду одностороннього правочину, яким є заповіт (ст. 1257 ЦК України), дає підстави стверджувати, що норми, вміщені у ст. 1257 ЦК України, як і інші норми гл. 85 ЦК України "Спадкування за заповітом" є спеціальними. На спеціальний характер норм, вміщених у всій Книзі шостій ЦК України "Спадкове право" вказано у п. 16

постанови Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику у справах про спадкування” від 30 травня 2008 р. [3]. У ній підкреслюється, що заповіт є правочином, тому на нього поширюються загальні положення про правочини, якщо у Книзі шостій ЦК України немає відповідного правила. Ця правова позиція потребує, на мій погляд удосконалення, хоч би з огляду на те, що у Книзі шостій ЦК України регулюються не тільки відносини спадкування за заповітом.

У загальній теорії права співвідношення загальних та спеціальних норм права висвітлюється таким чином. Загальні норми права — це норми, що поширюються на рід певних відносин в цілому. Спеціальні норми права — це норми, що встановлюються з метою конкретизації та деталізації, врахування своєрідності та особливостей будь-якого виду суспільних відносин, рід яких регулюється загальною нормою права. При цьому підкреслюється, що фактично спеціальні норми права є винятком із загальних норм [4, с. 232]. Саме винятковий характер спеціальних норм має своїм наслідком унеможливлення застосування до видових відносин, врегульованих спеціальними нормами, загальних норм права, що поширюються на рід певних відносин в цілому.

Аналізуючи співвідношення норм, закріплених у ст. ст. 215 та 1257 ЦК України, слід звернути увагу і на таке. Норми, викладені у цих статтях ЦК України, хоча і присвячені однопорядковим питанням (відповідно недійсності правочину та недійсності заповіту) не співпадають за характером, обсягом та способам регулювання. Загальні норми ст. 215 ЦК України визначають лише підставу недійсності правочину, види недійсних правочинів та можливість у випадках, передбачених ЦК, визнання нікчемного правочину дійсним судом. Це пов’язано з тим, що правові наслідки недійсності правочину передбачені у ст. 216 ЦК України, а наслідки недодержання стороною (сторонами) правочину в момент його вчинення вимог, встановлених ст. 203 ЦК України, присвячені ст. ст. 217–236 ЦК України. Ст. 1257 ЦК України є єдиною статтею, норми якої стосуються недійсності заповіту. Саме тому у ній загальним чином вирішені окремі питання щодо нікчемності та оспорюваності заповіту, наслідків недійсності окремого розпорядження, що міститься у заповіті та заповіту у цілому.

З урахуванням предмету цієї статті, слід попередньо співставити підстави недійсності заповіту з загальними вимогами дійсності правочину. Підставами нікчемності заповіту визнано: складання заповіту особою, яка не мала на це права та порушення вимог форми та посвідчення заповіту. Підставою оспорюваності заповіту є відсутність вільного волевиявлення заповідача та невідповідність волевиявлення заповідача його волі.

Порівняння загальних вимог дійсності правочину, закріплених у ст. 203 ЦК України, з підставами недійсності заповіту, закріплених у ст. 1257 ЦК України, свідчить про наявність відмінностей між ними. Сутність цих відмінностей полягає, зокрема у такому. Якщо ст. 203 ЦК України закріплює шість чітких вимог, додержання яких є необхідним для чинності правочину, то ст. 1257 ЦК України закріплює лише групи порушень, які обумовлюють нікчемність або оспорюваність заповіту. Причому зазначені групи порушень сформульовані без детальної конкретизації. Так, зокрема нікчемним відповідно до ч. 1 ст. 1257 ЦК України є заповіт, складений особою, яка не мала на це права. Виникає питання, хто належить до осіб, які не мають права на складання заповіту? Відповідно до ч. 2 ст. 203 ЦК України існує єдина загальна вимога, яка висувається до особи, що вчиняє правочин, — наявність у неї необхідного обсягу цивільної дієздатності. З урахуванням вимог ч. 1 ст. 1234 ЦК України, можна дійти до висновку, що під особою, яка не має права складати заповіт, ч. 1 ст. 1257 ЦК України має на увазі особу, яка не має повної цивільної дієздатності. Однак згідно з ч. 2 ст. 1234 ЦК України право на заповіт здійснюється особисто, до осіб, які не мають права на складання заповіту, відноситься і представник заповідача, у разі вчинення заповіту не особисто заповідачем. Саме така правова позиція висловлена у п. 17 постанови Пленуму

Верховного Суду України “Про судову практику у справах про спадкування” від 30 травня 2008 р. [3]. Потребує деталізації і порушення, що передбачене ч. 2 ст. 1257 ЦК України, яке надає право заінтересованій особі звернутися з позовом до суду про визнання заповіту недійсним. Йдеться про випадки, коли волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі. Слід визначитися, чи усі загальні норми, передбачені для правочинів “з вадами волі”, поширюються на заповіт. Нарешті, необхідно дослідити і питання про можливість застосування до заповіту загальних вимог, закріплених у ч.ч. 5–6 ст. 203 ЦК України.

Викладені обставини зумовлюють актуальність дослідження питань щодо умов дійсності заповіту.

Ціллю цієї статті і є встановлення на основі аналізу загальних і спеціальних норм умов дійсності заповіту та внесення пропозицій щодо подальшого удосконалення чинного цивільного законодавства.

Окремі питання, які стосуються умов дійсності заповіту за чинним ЦК України, досліджувалися, зокрема, Л. К. Буркацьким [5], Ю. О. Заїкою [6], І. В. Жилінковою [7], З. В. Ромовською [8], Є. О. Рябоконею [9].

Л. К. Буркацький, розглядаючи підстави недійсності заповіту, встановлені ст. 1257 ЦК України, прийшов до висновку, що заповіт вважається недійсним (нікчемним) або визнається таким за рішенням суду якщо: заповіт складено особою, яка не мала права його вчиняти (недієздатною, обмежено дієздатною тощо); заповіт вчинено з порушенням вимог щодо його форми; заповіт не посвідчений нотаріально; заповіт посвідчено особами, які не мають право здійснювати нотаріальні дії; заповіт складено під впливом насильства; зміст заповіту суперечить іншим вимогам закону або правам інших спадкоємців [5, с. 149]. Слід звернути увагу на деякі моменти зазначених висновків. По-перше, Л. К. Буркацький не наводить вичерпного переліку осіб, які не мають права вчиняти заповіт. По-друге, ст. 1257 ЦК України не містить жодних правил щодо відповідності змісту заповіту іншим вимогам закону та правам інших спадкоємців.

Розглядаючи умови дійсності заповіту, Ю. О. Заїка підкреслює, що заповіт має відповідати загальним правилам щодо дійсності правочину, а саме: заповідач повинен бути дієздатним на момент укладення заповіту; зміст заповіту не повинен суперечити закону; зміст заповіту має відображати дійсну волю заповідача; заповіт має бути вчинено у визначеній законом формі; умови заповіту мають бути здійсненними [6, с. 60]. Оскільки Ю. О. Заїка не посилається на будь-яку статтю ЦК, можна лише допускати, що мова йде про ст. 203 ЦК України, бо саме вона встановлює загальні правила щодо дійсності правочину. Але при цьому без пояснення причин, серед загальних правил, яким має відповідати заповіт, з одного боку, не відтворені загальні вимоги, закріплені у ч.ч. 5 та 6 ст. 203 ЦК України, а, з іншого боку, до цих правил включено правило про те, що умови заповіту мають бути здійсненними, яке не передбачено ст. 203 ЦК України. Слід підкреслити, що при розгляді питання про недійсність заповіту, Ю. О. Заїка вказує, що чинне законодавство не містить спеціальних підстав визнання заповіту недійсним, тому його може бути визнано таким при порушенні загальних умов дійсності будь-якого правочину [6, с. 108]. Виникає питання, а яке ж значення мають правила, передбачені у ст. 1257 ЦК України?

У ч.ч. 1–2 ст. 1257 ЦК України, підкреслює І. В. Жилінкова визначаються основні підстави недійсності заповіту. Проте це, на її думку, не означає, що заповіт не може бути визнаний недійсним і з інших підстав, передбачених в ЦК України. Оскільки заповіт є одностороннім правочиним, підставою його недійсності може бути будь-яка підстава недійсності правочину, такими підставами є недодержання в момент вчинення правочину вимог, які встановлені ч.ч. 1–3, ч.ч. 5–6 ст. 203 ЦК України. Таким чином, І. В. Жилінкова підсумовує, що як односторонній правочин, заповіт буде недійсним, якщо його зміст суперечить ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства; особа, яка вчиняє

заповіт не має необхідний обсяг цивільної дієздатності; волевиявлення заповідача не є вільним і не відповідає внутрішній волі; заповіт не спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; заповіт, що вчиняється батьками (усиновлювачами), суперечить правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей [7, с. 42–43].

Своєрідну позицію відносно підстав недійсності заповіту займає З. В. Ромовська. Вона теж стверджує, що заповіт є правочином, а тому повинен відповідати загальним вимогам, що визначені у ст. 203 ЦК України. Одночасно З. В. Ромовська робить застереження про те, що заповіт має відповідати й інтересам тих, хто має право на обов'язкову частку у спадщині [8, с. 148]. Не зовсім зрозумілим є те, чи вважає З. В. Ромовська цю вимогу додатковою (спеціальною) для чинності заповіту і де вона має бути закріпленою.

Є. О. Рябоконт, розглядаючи питання недійсності заповіту, вказує, що підставами нікчемного заповіту є складання заповіту особою, яка не мала на це права або складання з порушенням форми (ч. 1 ст. 1257 ЦК України). Оспорюваними за змістом ч.2 ст. 1257 ЦК України вважаються ті заповіти, які визнаються недійсними за судовими рішеннями на підставі встановлення того факту, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі. При цьому Є. О. Рябоконт вказує, що в даному випадку має місце порушення вимоги дійсності правочину, яка передбачена ч. 3 ст. 203 ЦК України [9, с. 127].

Наведене свідчить, що у сучасній науці цивільного права дискусійними залишаються питання, пов'язані з визначенням умов дійсності заповіту. Саме тому є необхідність викласти власну позицію з цих питань.

Для вирішення питання про умови дійсності заповіту, слід проаналізувати як загальні норми, закріплені у ст. 203 ЦК України, що поширюються на усі види правочинів, так і спеціальні норми, закріплені у гл. 85 ЦК України, що поширюються виключно на заповіт.

Не викликає жодних сумнівів поширення на заповіт норми, закріпленої у ч. 1 ст. 203 ЦК України. Зміст вчиненого заповіту — це сукупність розпоряджень заповідача (заповідальних розпоряджень), сформульованих у ньому. Слід погодитися з І. В. Жилінковою про поділ таких розпоряджень на дві групи, а саме: загальні розпорядження, без яких жоден заповіт не може існувати; особливі розпорядження заповідача, які він може зробити у заповіті. До загальних розпоряджень відносяться розпорядження щодо призначення спадкоємців (ст. 1235 ЦК України) та розпорядження щодо визначення обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом (ст. 1236 ЦК України). До спеціальних розпоряджень відносяться розпорядження про: заповідальний відказ (ст.ст. 1237–1239 ЦК України); покладення на спадкоємця інших обов'язків (ст. 1240 ЦК України); підпризначення спадкоємця (ст. 1244 ЦК України); встановлення сервітуту (ст. 1246 ЦК України); призначення виконавця заповіту (ст. 1286 ЦК України) [7, с. 3–11].

З урахування того, що усі норми, вміщені у гл. 85 ЦК України, є спеціальними, тобто такими, що поширюються лише на такий вид односторонніх правочинів, як заповіт, перелік та зміст розпоряджень заповідача, що закріплені у названій главі ЦК України, слід розглядати як такі, що мають вичерпний характер і не можуть змінюватися заповідачем. Таким є загальне правило. Виключення з цього загального правила передбачено у ст. 1240 ЦК України і стосується заповідального розпорядження, сутність якого полягає у праві заповідача зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру та дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети. ЦК України стосовно цього заповідального розпорядження встановлює, по-перше, два роду дій, до вчинення яких заповідач може зобов'язати спадкоємця, а, по-друге, — невичерпний перелік видів дій першого роду, тобто дій немайнового характеру, а саме: дій щодо розпорядження особистими паперами та дій щодо визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання заповідача. Таким чином, формулюючи у заповіті заповідальне розпорядження, передбачене

ст. 1240 ЦК України, заповідач не може змінювати рід дій, до вчинення яких він може зобов'язати спадкоємця, але може передбачити і інші види дій, крім передбачених у ній. До дій немайнового характеру підп. 2.7 гл. 3 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 [10], відносить, наприклад, бажання заповідача призначити опіку над неповнолітнім. Слід погодитись з В. В. Васильченком та Ю. О. Заїкою, що заповідач має право покласти на спадкоємців обов'язок, утримувати і доглядати його домашніх тварин, здійснювати нагляд за рідкими рослинами тощо [11, с. 870].

Усі заповідальні розпорядження не можуть суперечити не тільки положенням ЦК України, а й іншим актам цивільного законодавства, передбаченим ст. 4 ЦК України, та моральним засадам суспільства. Моральні засади цивілізованого суспільства — це певні загальнолюдські цінності, зокрема, добро, розумність, справедливість, чесність, повага до іншої особи та її інтересів [12, с. 222].

У ч. 2 ст. 203 ЦК України сформульована загальна вимога, яка ставиться до особи, що вчиняє правочин. Згідно з нею така особа повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Вимога, що ставиться до заповідача, який вчиняє заповіт, спочатку (ще до прийняття чинного ЦК України) була деталізована в спеціальній нормі, закріпленій у ст. 56 Закону України “Про нотаріат” від 2 вересня 1993 р. [13], згідно з якою нотаріуси або посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, посвідчують заповіти дієздатних громадян. Чинний Цивільний кодекс України у ч. 1 ст. 1234 ЦК України закріпив спеціальну норму про те, що право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Отже, за чинним ЦК України заповіт мають право вчиняти: фізичні особи, які досягли вісімнадцяти років (повноліття); особи, які, хоча і не досягли повноліття, але набувають повної цивільної дієздатності відповідно до вимог ч. 2 ст. 34 ЦК України; особи, яким повна цивільна дієздатність була надана за рішенням органу опіки і піклування або за рішенням суду відповідно до вимог ст. 35 ЦК України.

Після набрання чинності останньою редакцією ЦК України, підґрунтя для продовження дискусії відносно того, чи мають право на вчинення заповіту неповнолітні особи, та повнолітні особи, дієздатність яких обмежена судом, на мою думку, втрачено.

Стосовно заповіту, як вже відзначалося, в ч. 2 ст. 1234 ЦК України закріплена спеціальна норма, в якій передбачена додаткова умова, що ставиться до особи, яка вчинює його. Згідно з нею право на заповіт здійснюється особисто, а тому вчинення заповіту через представника не допускається. Таким чином, особисте вчинення заповіту заповідачем є також умовою його чинності.

Згідно з загальною нормою, закріпленою у ч. 3 ст. 203 ЦК України, волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Зазначена норма, безумовно, поширюється і на заповіт, оскільки вона відтворена у ч. 2 ст. 1257 ЦК України. Але вирішенню підлягає питання про те, чи поширюються на заповіт загальні норми, закріплені у параграфі другому гл. 16 ЦК України стосовно усіх правочинів “з вадю волі”? Відомо, що до таких правочинів відносяться: правочин, вчинений дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225 ЦК України); правочин, вчинений під впливом помилки (ст. 229 ЦК України); правочин, вчинений під впливом обману (ст. 230 ЦК України); правочин, вчинений під впливом насильства (ст. 231 ЦК України); правочин, який вчинено у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною (ст. 232 ЦК України); правочин, який вчинено під впливом тяжкої обставини (ст. 233 ЦК України).

Питання про те, які заповіти визнаються судом недійсними через те, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі, розглядалися, зокрема Ю. О. Заїкою, З. В. Ромовською Є. О. Рябоконею.

Ю. О. Заїка вважає підставами визнання заповіту недійсним встановлення обставин, які спотворили волю заповідача на момент укладення заповіту (наси́льство, обман, помилка) та встановлення факту, що на момент складання заповіту заповідач не здатний був усвідомлювати значення своїй дій та керувати ними [6, с. 112]. Якщо обман та помилка розглядаються як підстави для визнання заповіту недійсним, то слід, на мою думку, перш за все, визначити, відповідно, хто і відносно яких обставин навмисно ввів заповідача в оману та у чому помилявся заповідач.

Аналізуючи заповіти “з вадами волі”, З. В. Ромовська вказує, що вимоги про визнання заповіту недійсним ґрунтуються здебільшого на ст. 225 ЦК України: заповіт був складений особою, хоча і дієздатною, але такою, що в момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, але такі вимоги можуть ґрунтуватися і на ст. 231 ЦК України, коли заповіт було вчинено під впливом насильства [8, с. 150–151]. Відповідаючи на питання, чи можна оскаржити заповіт у зв’язку з помилкою щодо особи, З. В. Ромовська вказує на таке. У ст. 229 ЦК України серед обставин, що мають істотне значення, випадково не названа помилка щодо суб’єкта. Ця прогалина, підкреслює далі З. В. Ромовська, успішно долається судами завдяки ст. 8 ЦК України “Аналогія”. Тому можна сказати, що заінтересована особа має право звернутися з таким позовом до суду. Мова при цьому йде не про виправлення вказаного прізвища. Результат судового спору залежатиме від того, чи вдасться позивачеві довести, що, наприклад, з двох сестер у заповіті була помилково зазначена не та, яку насправді батько хотів призначити своїм спадкоємцем [8, с. 150]. Позиція, викладена З. В. Ромовською з цього питання є не дуже зрозумілою. По-перше, про яку саме аналогію йдеться? Якщо йдеться про аналогію закону, то на які акти цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини, посилаються суди? Якщо ж йдеться про аналогію права, то необхідно було б вказати на підставі якої загальної засади цивільного законодавства такі справи успішно вирішуються судами. Напевно, слід було б вказати, хоч би приблизно, яким чином можна у суді довести наявність помилки заповідача щодо суб’єкта.

Є. О. Рябоконт, не погоджуючись з правовою позицією, закріпленою у п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику у справах про спадкування” від 30 травня 2008 р. [3], згідно з якою право на пред’явлення позову про недійсність заповіту виникає лише після смерті заповідача, стверджує, що вказана позиція не є досконалою, оскільки очевидно, що дане питання цілком може постати і за життя заповідача, який подає позов про визнання заповіту недійсним, як такого, що укладений під впливом насильства, помилки, що має істотне значення, введення в оману тощо, а внести до заповіту зміну або скасовувати його з тих чи інших причин не бажає або не може [9, с. 126–127]. Таким чином, були зміщені акценти. Головним виявилось не розкриття вказаних підстав недійсності заповіту “з вадами волі”, а момент виникнення права на пред’явлення позову про недійсність заповіту. Така позиція Є. О. Рябоконтя по суті вже була піддана критиці З. В. Ромовською [8, с. 149–150], з якою слід погодитися.

Аналіз ст.ст. 229–230, 232–233 ЦК України дає підстави стверджувати, що вони поширюються лише на договори, оскільки в них йде мова про наявність двох сторін. До речі, про не застосування до односторонніх правочинів норм ст. 230 ЦК України прямо йдеться у п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. “Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними” [14]. Такий вибірковий підхід може бути пов’язаним з тим, що у ст. 230 ЦК України вказівка на наявність двох сторін у правочині, вчиненому під впливом обману міститься у її ч. 1, але ж зі змісту ст.ст. 229, 232–233 ЦК України у повному обсязі впливає наявність в таких правочинах теж двох сторін. Саме тому, на мою думку, правова позиція, викладена у п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р., потребує удосконалення.

Вважаю, що до заповітів “з вадами волі” відносяться лише такі заповіти: заповіт, вчинений дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними; заповіт, вчинений проти її справжньої волі внаслідок застосування до неї фізичного або психічного тиску з боку іншої особи.

Саме так вирішується це питання у п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику у справах про спадкування” від 30 травня 2008 р. [3], в якому відзначається наступне. За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо він був складений особою під впливом фізичного або психічного насильства, або особою, яка через стійкий розлад здоров’я не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними. Для встановлення психічного стану заповідача в момент складання заповіту, який давав би підставу припустити, що особа не розуміла значення своїх дій і (або) не могла керувати ними на момент складання заповіту, суд призначає посмертну судово-психіатричну експертизу.

У ч. 4 ст. 203 ЦК України вміщена загальна норма про те, що правочин має вчинятися у формі, встановленій законом. Деталізація вимог щодо форми та посвідчення заповіту міститься у низці спеціальних норм, закріплених у гл. 85 ЦК України.

Вимоги щодо форми заповіту закріплені у ст. 1247 ЦК України. Згідно з нею заповіт повинен складатися у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. За загальним правилом заповіт має бути особисто підписаним заповідачем. Якщо заповідач у зв’язку з хворобою або фізичною вадою не може особисто підписати заповіт, він підписується за його дорученням іншою особою відповідно до ч. 4 ст. 207 ЦК України. Нарешті, заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у ст.ст. 1251–1252 ЦК України.

Вимоги щодо посвідчення заповіту (секретного заповіту) нотаріусом та посвідчення заповіту нотаріусом при свідках встановлені, відповідно, у ст. 1248 ЦК України, ст.ст. 1249–1250 ЦК України, ст. 1253 ЦК України та у гл. 3 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 22 лютого 2012 р. [10].

Вимоги щодо посвідчення заповіту посадовою, службовою особою органу місцевого самоврядування встановлені у ст. 1251 ЦК України та у Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затвердженому наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 р. № 3306/5 [15].

Вимоги щодо посвідчення заповіту іншими посадовими, службовими особами встановлені у ст. 1252 ЦК України та у Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 р. № 940 [16].

Таким чином, порушенням вимог щодо форми заповіту та його посвідчення є: відсутність у заповіті вказівки на місце та час складання заповіту; не підписання заповіту заповідачем; підписання заповіту іншою особою без доручення заповідача, який у зв’язку з хворобою або фізичною вадою не може підписати заповіт власноручно; відсутність нотаріального посвідчення заповіту; порушення вимог актів законодавства при посвідченні нотаріусом заповіту (секретного заповіту); посвідчення заповіту у населеному пункті, в якому немає нотаріусу, не уповноваженою на це посадовою, службовою особою відповідного органу місцевого самоврядування; посвідчення заповітів, що прирівнюються до заповітів, посвідчених нотаріусами (ст. 1252 ЦК України), посадовими, службовими особами, не уповноваженими на це; посвідчення заповіту без присутності не менш як двох свідків, у випадках, встановлених абз. 3 ч. 2 ст. 1248 ЦК України і ст. 1252 ЦК України; невідповідність свідків, вимогам, закріпленим у ч.ч. 3 та 4 ст. 1253 ЦК України; відсутність у заповіті підписів свідків та відомостей про них.

Відповідно до загальної норми, закріпленої у ч. 5 ст. 203 ЦК України, правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним. До правочинів, що не створюють правових наслідків, обумовлених ними, відносяться нікчемні та удавані правочини. Згідно з ч. 1 ст. 234 ЦК України фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися ним. Удаваним є правочин, який вчинено сторонами для приховування іншого правочину, який вони насправді вчинили (ч. 1 ст. 235 ЦК України).

Питання про те, чи можуть бути нікчемними або удаваними заповіти досліджувалося З. В. Ромовською. Слід погодитися з наступними висновками, сформульованими З. В. Ромовською. Важко змодельовати заповіт, який би був фіктивним або удаваним [8, с. 148]. Крім того, удаваним може бути лише договір, сторони якого закрили свої істинні наміри юридичною ширмою іншого договору [8, с. 78].

Отже, заповіт не може бути ні нікчемним, ні удаваним.

Згідно з загальною нормою, що міститься у ч. 6 ст. 203 ЦК України, правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам і інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Вирішуючи питання, чи поширюються зазначена загальна норма на заповіт, слід дати негативну відповідь. Це пов'язано з наявністю у гл. 85 ЦК України спеціальної норми, спрямованої на захист прав і інтересів не тільки малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця, а й його непрацездатної вдови (вдівця) та непрацездатних батьків. Йдеться про спеціальну норму, закріплену у ч. 1 ст. 1241 ЦК України, згідно з якою зазначені особи мають право на обов'язкову частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту.

Усе викладене дає підстави стверджувати, що заповіт, як односторонній правочин, має відповідати наступним умовам його дійсності. По-перше, зміст заповіту не може суперечити положенням Цивільного кодексу України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. По-друге, заповіт може вчиняти особа з повною цивільною дієздатністю. По-третє, заповіт вчиняється особисто заповідачем, вчинення заповіту через представника не допускається. По-четверте, волевиявлення заповідача має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. По-п'яте, заповіт складається у письмовій формі, повинен бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у ст.ст. 1251–1252 ЦК України з дотриманням вимог, передбачених у законах та інших актах законодавства.

Зазначені положення, на нашу думку, маповинніють бути закріплені у ст. 1234 ЦК України, назву якої пропонується викласти у такій редакції: "Стаття 1234. Вимоги, додержання яких є необхідним для чинності заповіту".

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Текст] // ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 461.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2756-VI [Текст] // ОВУ. — 2010. — № 92. — Ст. 3249.
3. Про судову практику у справах про спадкування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. [Текст] // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 6.
4. Загальна теорія держави і права [Текст] : [підручн. для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — 584 с.
5. *Буркацький, Л. К.* Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв [Текст] : [навч. посіб.] / Л. К. Буркацький. — К. : Ін Юре, 2008. — 384 с.

6. *Заїка, Ю. О.* Спадкове право України [Текст] : [навч. посіб.] / Ю. О. Заїка. — К. : Істина, 2006. — 216 с.
7. *Жилінкова, І. В.* Актуальні питання спадкового права України [Текст] : матеріали до семінару / І. В. Жилінкова. — Х. : Ксілон, 2009. — 400 с.
8. *Ромовська, З. В.* Українське цивільне право. Спадкове право [Текст] : [підручн.] / З. В. Ромовська. — К. : Алерта, КНТ; ЦУЛ, 2009. — 264 с.
9. *Заїка, Ю. О.* Спадкове право [Текст] : [навч. посіб.] / Ю. О. Заїка, Є. О. Рябоконт. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 208 с.
10. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затв. наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 [Текст] // ОВУ. — 2012. — № 17. — Ст. 632.
11. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах [Текст] / кер. автор. кол. та відповід. ред. : А. С. Довгерт, Н. С. Кузнецова. — К. : Юстініан, 2006. — Частина 2. — 1008 с.
12. Цивільне право України [Текст] : [підручн.] : [у 2 т.] / [Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — Т. 1. — 460 с.
13. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХІІ [Текст] // ВВР. — 1993. — № 39. — Ст. 383.
14. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9 [Текст] // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 12.
15. Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затв. наказом Міністерства юстиції України від 11.11.2011 р. № 3306/5 [Текст] // ОВУ. — 2011. — № 91. — Ст. 3312.
16. Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 15.06.1994 р. № 419 у ред. постанови Кабінету Міністрів України від 06.07.2006 р. № 940 [Текст] // ОВУ. — 2006. — № 27. — Ст. 1996.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”
(протокол № 7 від 13 березня 2012 року)*

Надійшла до редакції 27.04.2012

Сибильова С. М. Условия действительности завещания по действующему гражданскому законодательству Украины

На основе анализа общих норм о сделках и специальных норм о завещании, закрепленных, соответственно, в главах 16 и 85 действующего Гражданского кодекса Украины, определены условия действительности завещания, как односторонней сделки. Сформулированы предложения по дальнейшему усовершенствованию норм Гражданского кодекса Украины.

Ключевые слова: завещание, действительность завещания, наследственное право.

Sibilioua, S. M. Conditions for the Validity of the Will under the Civil Legislation of Ukraine
In the article on the basis of the analysis of the general norms on transactions and special norms on will assigned, respectively, in Chapters 16 and 85 of the current Civil Code of Ukraine, the conditions of the validity of the will as one-sided transaction have been determined. The proposals for further improvement of the Civil Code of Ukraine norms have been formulated.

Key words: will, validity of the will, inheritance law.

